

KAKO SU GRCI VIĎELI CRNU GORU

Angeliki Konstantakopoulou

The professor at the University in Ioannina wrote a book about how Greeks saw Montenegro in the nineteenth century. This book will be published by Matica Crnogrska. Here we give the conclusive study from that book where we can see how the picture of Montenegro and the Montenegrin society in Greece varies depending on the leading ideology, political circumstances in Greece and geopolitical situation in the Balkans.

Na pitanje šta je moglo značiti 4.500 km² ili 9.000 km² balkanskog prostora za 100.000 ili 250.000 stanovnika, što je odgovaralo površini, odnosno populaciji Crne Gore prije i nakon 1878, dobar poznavalac istorije Balkana ne bi žurio da odgovori. Relativno česte promjene političke mape Balkana pokazale su da granice i gustina naseljenosti svake njene jedinice ne odgovaraju obavezno i njenom političkom značaju. Šta više, potvrdilo se da u nekim slučajevima ta dva elementa stoje u obrnutoj proporcionalnosti i da razni kriterijumi imaju odlučujuću ulogu u kreiranju viđenja svake zemlje i naroda.

Istraživanje koje smo ovđe sproveli pokazalo je da idelizovana shvatanja političko-ideoloških razvoja događaja kao „težnje nacije“ unutar svake države i između njih nema istorijsku

osnovu. Istovremeno je, međutim, pokazalo da su idealne slike naroda i država izvorno politički i istorijski determinisane, jer sadrže specifičan skup svakodnevnih akcija i političko-ideoloških odnosa, zavisnosti i balansa. Sa tog aspekta mogu se sagledavati i istorijske „realnosti“, koje sobom nose sav teret sadašnjosti i prošlosti društvenih snaga koje su učestvovala u njihovom kreiranju. Crna Gora, kao istorijski proces stvaranja „sekularne države“ od skupa „pljačkaških plemena“, u „Evropi nacionalnosti“ čini privilegovani primjer za istraživanje obrnutog odnosa u okviru mjerljivih podataka i višestrukih slika kojima je predstavljana tokom svog političkog stvaranja.

Sadržaj i višestrukost slika Crne Gore prirodno su određeni specifičnošću koju karakteriše njen geopolitički položaj u XIX vijeku, ali i ranije. Zbog toga je istraživanje njenih slika, odnosno njenog viđenja u periodu stvaranja nacionalnih država prethodno zahtijevalo kratak pregled njene istorije sa aspekta geopolitičkih uslova u srednjem vijeku. Sa pozicija romantičnih verzija „nacionalnih šema“ i pristupa o neizbježnosti razvoja nacionalnih država, sa kojih su Crnogorci predstavljani u istoriografiji i štampi te epohe kao „narod Montenegrina“, pokušali smo da rekonstruišemo istorijske uslove kasnog srednjeg vijeka, koji su zemlju učinili osobenom oblašću na prostoru Balkana. Utvrdili smo da je Crna Gora, prostor „uskog pojasa“ jadranske obale bez izlaza na more, od XV vijeka bila „utočište“ i „poželjno stanište“ pastirskih plemena sa prostora Skadarskog jezera, koja su se pod porodicom Crnojević oslobodila od osmanske vlasti, kao i svih onih „proskribovanih“ (uskoka) iz ostatka zemlje, koji su činili privilegovanu temu jedne romantične literature. Videli smo da slučaj Crne Gore, kada je u pitanju njena pojava na istorijskoj sceni, nije jedinstven kao što se to najčešće predstavlja. Moguće je, naprotiv, naći vezu sa nizom sličnih planinskih „skloništa“, kao što je „Gornja“ Albanija, grčke oblasti Suli i Mani, kao sličnim geopolitičkim oblastima istog „limesa“

između Istoka i Zapada. Može se uzeti i kao karakterističan primjer sa aspekta uloge stočarstva i naročito njenih trgovinskih odnosa, čiji je razvoj dugoročno podržao pojedine moderne procese. Dakle, radi se o temama koje zahtijevaju istraživanje u širem balkanskom kontekstu.

Geopolitički značaj „granične“ Crne Gore, uz niz ekonomskih, demografskih i drugih faktora, osigurao je nakon osman-skog osvajanja svjetovnu i duhovnu vlast porodici Petrović Njegoš, koju će ona zadržati sve do Prvog svjetskog rata, bivajući u raznim periodima saveznik Velikih sila, sa prikrivenim aspiracijama da vlada i drugim Južnim Slovenima. Pojava novih antagonizama u tom limesu u novijem periodu poklapa se sa dolaskom Napoleona na prostor zapadnog Balkana i formiranjem „ilirskih pokrajina“ u severnijem dijelu „uskog pojasa“ sve do Kotora (1805-13). Francuske pretenzije preklapale su se, međutim, sa sličnim ruskim i engleskim aspiracijama, izazivajući na taj način zanimanje i drugih zapadnoevropskih sila za primorski „pojas“, njegovu unutrašnjost i stanovništvo koje ga naseljava. U ovaj istorijski okvir moramo smjestiti i ruske i zapadnoevropske konzule, vojne predstavnike itd, koji tada dolaze na, od Osmanskog carstva zapošednut Balkan, (Bronevskij, Pouqueville, Vialla de Sommieres, Leake, Holland, Dupre itd.) i pišu o njegovom prostoru i ljudima. Među njima je i francuski zvaničnik Fr. Guillaume de Vaudencourt koji će pisati i o Crnoj Gori i o Jonskim ostrvima. Ti vojni i političko-ideološki procesi u isto vrijeme uvešće na scenu i domaće prvake. Među onima koji razumiju i koji se usuđuju da odgovore na izazov transformacije tradicionalnih osmanskih ili patrijarhalnih struktura su zasigurno crnogorski vladika Petar I Petrović Njegoš, Ali Paša Janinski na zapadu i Osman Pazvanoglu Vidinski na severu. To je bila prva faza evropskog prodiranja, za koju će El. Reclus kasnije, dajući živopisnu definiciju katalizatorske uloge Evrope na Balkanu, napisati: „Danas svi naro-

di ulaze u prostor... Pitanje napretka mora biti postavljeno cijelom svijetu.“¹

Dakle, najraniji susret Evrope i Crne Gore, u osvit XIX vijeka, označio je njena evropska i grčka viđenja klasicizmom prosvjetiteljstva i novonastalom idejom „nacije“, koje se angažuju da Crnu Goru po prvi put prikažu kao jedinstvenu grupu pljačkaških plemena „graničara“, branilaca hrišćanstva i istovremeno „arhaično“ izdanje Sparte, Rima i Ilira. Malobrojni karakteristično grčki tekstovi u kojima se govori o Crnoj Gori obavijeni su atmosferom Napoleonovih osvajanja i francuskim prosvjetiteljstvom, i ne proširuju se pritom, makar ne oni najraniji, na referentnu bibliografiju. Ograničeni su na *Turio* i *Mapu* (Grčke) Rige od Fere i na *Savremenu geografiju* Dimitrisa Konstantasa i Dimitrija Filipidisa (1791). U otprilike istom periodu za Slovene se počinju zanimati i Njemci, pružajući im romantizam kao ideološki i teorijski okvir za rekonstrukciju njihove istorije i evropskih i grčkih predstava o njima – uostalom, istim će se misanim oruđem poslužiti i Grci u potrazi za svojom „narodnom tradicijom“, a da pritom nijesu direktno komunicirali sa Južnim Slovenima.

Neposredne veze Grka i Crnogoraca u XIX vijeku, kao i ostalih Balkanaca, datiraju iz vremena grčkog ustanka. Međutim, učešće balkanskih filhelena biće prekinuto u godinama koje slijede, što je za posljedicu imalo izostanak stvara-

¹ El. Reclus, *L'homme et la Terre*, Paris 1982. (posmrtno djelo 1906-8.), tom I, Introduction et choix des textes B. Giblin, str.161: „Elles envoyèrent leurs ministres à Berlin, sous la presidence du comte de Bismark, considéré comme une sorte de doyen dans les conseils de la force, et c'est là que se fit sans appel la repartition nouvelle des territoires de la Balkanie et de l'Asie Mineure entre les Etats. Le Serbie et le Monténégro, désormais affranchis de la suzeraineté turque, recurent un accroissement de territoire...“ i str. 93 „Autre champs de bataille prévisible, la région des Balkans, où s'exerce un étonnant système de dominations en cascades“.

nja klime stabilnih odnosa i solidarnosti, naročito između dva naroda. Tako su grčke slike ovog balkanskog prostora do polovine vijeka ostale malobrojne i sa jasnim zapadnoevropskim i antiosmanskim predznakom.

Informacije o Crnoj Gori u grčkoj štampi postale su brojnije od 1852. godine i kasnije, odnosno nakon uspostavljanja Knjaževine. Splet odnosa koji tada nastaje, svakako je odraz složene geopolitičke pozicije koju zemlja počinje da stiče; od unutrašnjeg prostora primorske granične linije smještenog između dviju suprotstavljenih sila ona sada postaje odskočna daska za intervencije većine evropskih sila na Balkanu. Cetinje, kao i Beograd, Atina i Sofija kasnije, predstavlja centar iz kojeg su evropske zemlje mogle da kontrolišu odnos snaga i da organizuju promociju svojih interesa. Novi politički tokovi zahtijevali su međutim i transformaciju Crne Gore od „patrijarhalnog društva“ pod duhovnom vlašću u savremenu „sekularnu državu“. Na tom osnovu trebalo je reorganizovati njenu političko-ideološku i društvenu strukturu, što nije bilo jednako poželjno i jednostavno za sve. Transformaciju „pobunjenih“ pastira od „stada“ u „građane“ grčka čitalačka javnost prati izbliza, kroz putopisna kazivanja Tertsetisa i Frangudisa. Paralela koju oni neprestano povlače između grčkog i crnogorskog političkog života i društva odmah je uočljiva, kao motiv na koji često nailazimo u godinama koje slijede, naravno uz određenu dozu samokritike, odnosno „grčki pogled“. Radi se o „čitljivom“ pogledu, jer se obje zemlje, i Grčka i Crna Gora, suočavaju sa sličnim poteškoćama u svojoj transformaciji, mada Grčka prednjači u procesu evropeizacije na društveno-političkom i ideološkom planu. U ovom posljednjem je posebno odmakla, jer je „nacionalna“ prošlost Grka već postala predmet široke obrade u Zapadnoj Evropi i prepoznatljiva je, dok se prošlost Crne Gore prepliće sa srpskom i teško razdvaja od albanske prošlosti, koja se rekonstruiše u posljednjem kvartalu istog vijeka.

Nakon 1852. godine, čitav niz faktora utiče na stvaranje čvršćih veza između dvije balkanske države, među kojima su: program Napoleona III za širenje modela nacionalnih država, djelovanje radikala u Italiji i, preko Jonskih ostrva, na Balkanu, politika kralja Ota za proširenje grčke države na šever i, na kraju, interesovanje rusofila za ovu slovensku zemlju. Kontakt i zavisnost Grka od evropskih centara precizno pokazuje da grčke predstave o Crnoj Gori, koje se stvaraju tokom čitave druge polovine XIX vijeka, nastavljaju da sobom nose jasno evropski pečat, ali istovremeno i da odstupaju od „orijentalističkog“ viđenja Evropljana, ako ne u prevedenim, ono makar u grčkim autor-skim tekstovima. Slično odstupanje u grčkim viđenjima Crne Gore očitava se svakako u opštoj klimi „borbe slavizma i helenizma“, koja se stvara nakon Krimskog rata. Dakle, što se tiče shvatanja i opisa sadašnjosti i prošlosti država evropske periferije, kao i njihovih međusobnih odnosa, grčki pisci su skloni da u potpunosti slijede evropski teorijski model određene interpretacije pozitivizma i njegove misaone instrumente, sa posebnim naglaskom na njemačku verziju romantizma.

Osim naravno istraživanja međuzavisnosti grčkih i evropskih viđenja Crne Gore, morali smo rekonstruisati i nosioce društveno-političke i ideološke zbilje u Grčkoj, koji iznova preoblikuju neke evropske predstave o njoj, dok u Evropi u sadašnjem i prošlom vremenu cirkuliše više od jednog njenog viđenja. Dakle, na pitanje postoji li „grčki pogled“ o Crnoj Gori i da li se on razlikuje od evropskog ne može se jednoznačno odgovoriti. Kao što se ni odnosi Crne Gore i Grčke sa Zapadom ne mogu izjednačavati, tako ni pogled ili bolje rečeno pogledi grčkih i evropskih političara i intelektualaca nijesu uvijek identični. Stoga se upoređivanjem grčkih i evropskih novinskih članaka može konstatovati da je grčko posredovanje na neki način vodilo izmijenjenim viđenjima Crne Gore. U tome i leži glavna istorijska zanimljivost, jer se čini da Grci,

„Gali Istoka“² ondašnjeg vremena, nekad na Crnogorce gledaju kao Balkanci, a nekad kao Evropljani. Oni najpronijeljiviji ih, vođeni autosarkazmom, posmatraju i kao Grci, oštro kritikujući funkcionisanje političkog života svoje zemlje. Izvjesno je pak da svi ovi pogledi imaju zajedničku osnovu: determinisani su, za ono vrijeme, novom i temeljnom idejom etnosa, sa kojom se organizuje politički život ali i ukupno poimanje svijeta i teorijske matrice razmišljanja o „drugom“ i o „nama“, koje su širenjem pozitivizma uticale na političku teoriju, geografiju i istoriju/etnografiju.

Možemo dalje tvrditi da Crna Gora za Grke predstavlja od Osmanskog carstva slobodno „sokolovo gnijezdo“, dok njeni stanovnici simbolizuju herojstvo i ideal slobode. Za Zapadnjake, čiji je odnos sa Osmanlijama drugačiji, ratnički karakter Crnogoraca izaziva „orijentalističke“ predrasude i stereotipe, koje spontano prenose i u svoje iskaze o Balkanu. Tako recimo za francuskog liberalnog političara i Gamvetas-ovog saradnika J. Reinach-a, koji je posetio Istok 1878, „Crnogorac (Montenegrin) je Arapin Jadrana“³. Prisutnost „balkanskih“ kriterijuma i načina razmišljanja kod grčkih pisaca može se uočiti i kod njihovih opisa planina. Reprodukujuci, drugim riječima, poznatu dihotomiju o fiziokratskim tipovima stanovništva (planina/herojstvo/sloboda – ravnica/vazalstvo) u svojim člancima prenose osećanja simpatije i uzajamnog razumijevanja. Tako, Grci i Crnogorci u ovim podjelama pokazuju geopolitičku, odnosno nacionalnu dimenziju planina: u slici planina, uz zvuk gusala, prožimaju se prava suština i herojstvo domovine. Za oba naroda planine predstavljaju „kolijevku slobode nacije“, pa se zato i

² Tršćanski novi dan (*Néa Hμέρα Τεργέστης*) 22.12.1912. M. D. Dimitsa, Korintska prevlaka sa geografskom kartom (*Ο ισθμός της Κορίνθου μετά γεωγραφικού πίνακος*), Atina 1883, str. 55 „La Grèce est la France de l’Orient et l’avant-garde des puples libres de ce côte du monde“ i str. 62.

³ J. Reinach, *Vojage en Orient*, Pariz 1879, tom II, str. 313

crnogorski uskoci od samog početka do kraja vijeka porede sa Armatolima*. Na sličan način se i na crnogorske memorijalne spomenike, kao što je „kula lobanja“ na Cetinju, ne gleda kao na odurne prizore, već kao na „spomenike“. U tom smislu se štampa grčke dijaspore razlikuje od one u zemlji.

Iako Grčka i Crna Gora, kao gotovo srodne zemlje, još uvijek nijesu institucionalizovale neki okvir diplomatskih odnosa, među njima postoji komunikacija i stalni dijalog. Članci koji su se pojavili nakon putovanja dva već pomenuta izvještača na Cetinje, uz nepotpisani članak u *Pandori*** (1853.), upoznali su grčko čitalaštvo sa „lebdećom zemljom“ i populacijom od 50.000 stanovnika, koji od „saveza porodica“ postaju „narod Montenegrina“, sa sedištem na Cetinju, koje nije ništa do „zbir osamljenih kuća“ oko manastira Svetog Jovana. Nemaština kao motiv za pljačkaštvo („četovanje“), naseljenost „divlje zemlje“ od strane „otpadnika“ i „izbjeglica“ i stalna ratna aktivnost Crnogoraca čine osnovne elemente slike koja se o njoj kreira u ovim člancima. Suprotno romantičnim pripovijedanjima koja su bila počela da kruže, ovi članci ostavljaju prostor da se vide i ratnički život „pastira“, kao i nacionalni mitovi, koji će sljedećih godina zašćeniti društveno-političke uslove koji su pratili njihovo konstituisanje u „sekularnu državu“.

Analiza članaka iz 50-ih i 60-ih godina XIX vijeka pokazala je da stav različitih štampanih medija i samim tim i nijanse u viđenju Crne Gore, zavise direktno od politika koje se predlažu za rješavanje Istočnog pitanja. Slično je i viđenje mladog vladara Nikole, koje se tada stvara u Evropi i u Grčkoj, obojeno karakteristikama i entuzijazmom nacionalnih i radikalnih težnji,

* Armatoli ili „oružnici“ bili su lokalni grčki seljaci koji su dejstvovali kao vojne i policijske jedinice u vrijeme Vizantijskog i Osmanskog carstva, kao i za vrijeme Grčkog ustanka 1821. (prim.prev.)

** Pandora je bio grčki književno-porodični časopis XIX v. koji je izlazio jedanput mjesečno (prim.prev.)

po kojima su se razlikovali oni koji su imali za cilj antiosmanski otpor i oni koji su nacionalnoj ideji davali društveni sadržaj. Grčka solidarnost sa Crnogorcima tokom njihovih vojnih sukoba sa Osmanlijama bila je ograničena na moralnu podršku i ekonomsku pomoć. Proklamacije udruženja i grupa koje su cirkulisale u štampi ili samostalno, kao i prikupljanje pomoći organizovano sa najširim učešćem na Krfu i u Atini tokom 60-tih godina XIX vijeka, pokazali su da se grčko interesovanje za Crnu Goru povećava i da se njeno pitanje „popularizuje“. Dakle, tadašnja grčka vlada nije bila nosilac politike podrške sinhorinzaciji oslobodilačkih pokreta naroda Balkana, u prilog koje su djelovali radikali pod parolom „Istok kroz Istok“, ali i nacionalne države za njihovo širenje. Živo zanimanje Grka za istovjerne Crnogorce, lišeno političkog uporišta u zemlji i uz protivrječnosti politika balkanskih vlada, uglavnom Kumundurasove politike, mogu možda objasniti zašto se u Grčkoj, u periodu kada se iskazuje topla narodna podrška, ne primjećuje zanimanje jednako onom evropskom za dublje upoznavanje istorijskih i književnih djela crnogorskih vladara, naročito među Slovenima opštepoznatog poetskog epa *Gorski vijenac* Petra II Petrovića Njegoša. Naprotiv, grčki izdavači tokom XIX vijeka i sve do perioda između dva svjetska rata prioritet daju prevodenju zapadnoevropskih književnih djela, u kojima se reprodukuju uglavnom romantičarska viđenja „uskoka“ sa kombinacijom „ljubavnog“ i „patriotskog“ elementa; uostalom, i novinarstvo do 1895. informacije crpi isključivo od evropskih novinskih agencija.

Sličan stav grčke države prema Crnoj Gori uočava se i tokom 70-ih godina XIX vijeka: srdačni iskazi solidarnosti, ali nespремnost vojno-diplomatske podrške i još uvijek manifestovana sklonost „sveotomanizacije“. Dakle, grčke vlade, podržavajući politiku engleske konzervativne vlade za održavanje Osmanskog carstva u zamjenu za podršku tokom predstojećeg aranžmana za proširenje države, zauzimale su neutralan stav i

nijesu učestvovala u revolucionarnim pokretima. Uopšte, snaga radikalnih ideja i programa akcije iz prethodne decenije će opasti i akcenat će pasti na nacionalizam, na jednoj, i unutar-slovensko rivalstvo na drugoj strani. Međutim, ukupna političko-ideološka klima u Evropi i na Balkanu u međuvremenu je značajno izmijenjena. Preciznije, odnosi između „dvije srpske države“ ili bolje rečeno odnosi između dvije dinastičke porodice, Petrović i Obrenović, su se zaoštrili. Balkanski vojni sukobi (1876-77) i uplitanje Rusije u cilju oslobađanja Južnih Slovena i Bugara, sa Svetostefanskim ugovorom i Berlinskim kongresom 1878. godine kao vrhuncem, učinili su nacionalne pretenzije ali i rivalstvo između Grčke i ostalih balkanskih država intenzivnijim.

Slike Crne Gore, koje se u takvoj političkoj klimi prezentuju od strane raznih političkih i drugih grupa u Grčkoj, kreću se od antislovenskih, do onih pozitivnih i krajnje entuzijastičnih. Slavofobija se međutim ne identifikuje obavezno sa manje naprednim političkim stavovima. Iz pregleda političkih i drugih članaka, uvjerali smo se da je ulogu katalizatora u Grčkoj odigrao Gladstone. Taj liberalni engleski političar nije se ograničio na prostor političke konfrontacije sa konzervativnom vladom svoje zemlje. Komunicirao je sa širim krugom svojih sugrađana, političarima, piscima i pjesnicima, ali i sa Grcima sličnih ideja, podstičući ih da se suprotstave klimi neutralnosti i politici održavanja Osmanske vlasti na Balkanu, sa krajnjim ciljem da se ograniči ruski uticaj na Južne Slovene. Crnogorcima se Gladstone osobito bavio; činjenica je koja se u Grčkoj pominje pola vijeka kasnije. Inspirisani tako političko-ideološki orijentisanom evropskom intervencijom, kao i pobjedničkim vojnim sukobima Crnogoraca, grčki liberalni krugovi daju krajnje herojsku sliku Crnogoraca i Nikole. Takođe se afirmišu i poznati stereotipi o junačkoj borbi njihove domovine kao i nacionalni mit o nepokorenosti od osmanske vojske. U brojnim člancima ovog perioda, pljačkaški način život Crnogoraca i fenomen već svojstvene

lokalne nerodice moralno se oblikuju i učvršćuju u triptihu: plannina-sloboda-herojstvo. Krfljanin G. Martinelis, koji je oslikao taj triptih u odi *Heroji Crne Gore* (Krf, 1878), predstavlja grčki ekvivalent liberalnom pjesniku Tennyson-u, inače Gladstone-ovom prijatelju.

Međutim, u okolnostima procesa oslobođenja Balkana, koji podržavaju i britanski liberali, postaje očigledno da je Nikolin radikalizam iz prethodnih godina pao u sjenku njegovih dinastičkih ambicija, odnosno njegovog nastojanja da bude gospodar Južnih Slovena. Takav njegov plan kod Grka izaziva oprez ili, tačnije, čini ga opasnim, s obzirom na to da se njegove aspiracije tiču i „Gornje“ Albanije i uglavnom su podržane od strane Rusije, dok je srpska konzervativna vlada zavisila od austrijske armade. Sve to objašnjava zašto viđenja Crne Gore, za kojima smo tragali u mnoštvu tekstova sa različitim stepenom pouzdanosti – novinskim člancima, istorijskim, književnim tekstovima i dodatno još i poetskim, satiričnim itd, kao i u ikonografskom materijalu (fotografije i umjetničke kompozicije, sastavi), proizilaze iz složenih procesa i ciljeva i zašto vode višestrukim čitanjima. Takođe je vrijedno spomenuti da je taj materijal bio objavljen nakon završetka vojnih sukoba, dakle u periodu u kojem su se ulagali naponi da se nacionalni zahtjevi riješe na miran način kroz diplomatske odnose. Ratno novinarstvo ustupilo je svoje mjesto potpisanim analizama i uglavnom člancima izdavača koji su sadržali preglede prošlosti, sadašnjosti i budućnosti naroda. Sve društvene snage i to ne samo na Balkanu, proživljavaju „prelazni period“ („u okeanu promjena“) nakon Berlinškog kongresa. To znači da su tekstovi na koje smo naišli, kao i slike Crne Gore koje su u njima stvarane, određeni uglavnom tekućim političko-ideološkim procesima tokom poslednje dvije decenije XIX vijeka. Time se otvara široko polje za istraživanje osnovnih ideologija koje se uobličavaju - nacionalizma i socijalizma – kao i njihove dinamike, naročito kada one utiču jedna

na drugu, pozitivno ili negativno – stoga se i pojavljuju različiti politički programi kao odbacivanje ili raspad srodnih političkih grupacija.

Konkretnije, odbijanje zahtjeva Albanije, Italije i Austrije da osnuju albansku državu vodilo je, nakon Berlinskog kongresa, zaoštravanju albanskog pitanja. Kako je Albanija pretendovala na geografski prostor definisan kao međuprostor Grčke i Crne Gore, prijateljska klima između dvije zemlje je postajala još toplija, sa ciljem da se preduprijedi takva mogućnost. Tako atinski časopis *Glas Albanije* u izdanju proalbanski orijentisanog Av. Kuluriotis-a u daje pažnje vrijedan presjek nesumnjivo prijateljskih odnosa dvije zemlje i mitologizovane slike Crne Gore koja do tada postoji u Grčkoj. Propagirajući „kompaktnost, čvrstoću, monolitnost nacionalne individualnosti Albanaca“, Kuluriotis objavljuje članke sa aluzijama protiv Crne Gore („gladne“, „minijature“ i sl.), sa jedne, i protiv države Grčke zbog njene procrnogorske/antialbanske politike, sa druge strane. Istovremeno se objavljuje analogna slika albanske prošlosti. Pitanje postavljanja albanskih zahtjeva u Atini prevazilazilo je konkretno balkansko pitanje tog vremena i povezivano je sa nacionalnom jednorodnošću grčke države. U tom svijetlu možemo tumačiti dijalog koji se rasplamsao o čitavom nizu tema, među kojima je i ona o Skenderbegovom porijeklu, kao i o sudbini samog Kuluriotias-a.

Dakle, nakon Berlinskog kongresa, slika Crne Gore dobijala je različite nijanse u Grčkoj i Evropi, s obzirom na to da je ostala društvo pogođeno nestašicom žita, glađu, sa „patrijarhalnom“ vlašću, bez parlamentarnih institucija i muškim stanovništvom koje je za nabavku potrepština pribjegavalo pljački. Postajalo je sve očiglednije da se ne može transformisati u savremenu državu – diskutabilno je naravno koliko je jedan takav razvoj bio i neophodan državi na Balkanu koja je formirana da bi igrala ulogu „satelita“. Osim neumjerenih ambicija knjaza Nikole, koji

se u međuvremenu uzdigao do „najvećeg među savremenim slovenskim piscima“ (*Pregled neđelje* (Δελτίον της Εβδομάδας) od 15.4.1884.), osnovne karakteristike zemlje i njenog naroda, sjeđinjene u triptihu planina-herojstvo-sloboda, sada već bez dimenzije suprostavljenosti sa Osmanlijama i zaštite domovine, prizvale su krajem vijeka dvosmislene pa čak i negativne signale. Njihova dvosmislenost biće prenaplašena zahvaljujući nizu dinamičnih unutar-slovenskih i evropskih političko-ideoloških antagonizama. U tom smislu, svako od novih viđenja Crne Gore ne može se tumačiti van konteksta procesa proširenja i nacionalizama balkanskih država, kao i njihove potrebe za homogenizacijom – nakon 1878. nacionalne države u sebi sadrže manjine – niti naravno van pozitivističkog načina mišljenja, koje je u međuvremenu obogaćeno teorijom rasizma i, posljednjih godina vijeka, teorijom kulturnog relativizma.

Uopštavajući dakle opise i vrednovanje ove slovenske zemlje u grčkoj štampi, možemo tvrditi da se Crnogorci predstavljaju sada još više šematski, figurativnije, kao oduvijek istorodna plemenska grupa, kao „δραξ“⁴, bez obzira na to što nakon Berlinskog kongresa zajedno žive sa mnogoljudnijim muslimanima i Albancima i uprkos tome što „pastiri“ nastavljaju da održavaju tradicionalnu podjelu zemlje na nahije. Osnovna razlika uočava se u etnografskom materijalu, koji je u međuvremenu doživio ekspanziju. *Ratni običaji Crnogoraca*, štivo koje se nakon 1850. godine pojavljuje kako bi se identifikovao „ratnički karakter nacije“ – pri čemu se nacija izjednačava sa muškim stanovništvom – sve više se tokom sljedećih decenija nezavisno nudi u cjelosti u dnevnoj i neđeljnoj štampi kao prijatna lektira, uz odgovarajući ikonografski materijal.

Kroz pregled rane istorije Crnogoraca u kasnijem srednjem vijeku pokušali smo da pokažemo njihov odnos sa albanskim

⁴ δραξ - mala, često rodbinskim vezama, čvrsto povezana grupa ljudi (prim. prev.)

„pastirima“ „Gornje“ Albanije, kao i njima zajednički „patrijarhalni“ način društvene organizacije u planinskim predjelima, sa svim što ona podrazumijeva: pljačkaški način života, neravno-pravan položaj žena – „nižeg supružnika“, samovlašće, ples sa mačevima i sl. Istražujući razvoj navedenog načina organizovanja i navika do nacionalnih „običaja“, dakle definisano crnogorske „nacionalne osobenosti“, mogli smo da rekonstruišemo oblik i granice ove istorijske legitimnosti, odnosno istorijske samovolje. Uvjerili smo se da se radilo o procesu koji je imao za cilj da obrazloži i opravda nastojanje glavara Crne Gore da svoj narod prikaže kao grupu različitu ne toliko od Južnih Slovena i naročito Srba, koliko od susjednih Albanaca, koji se istovremeno „budi“ i traga za svojom političkom organizacijom.

Indikativno je da, kako se albansko pitanje preplitalo sa interesima Italije, Austrije i Rusije, tako su etnografske i historiografske konotacije, u evropskoj i grčkoj štampi, dobijale veći simbolički značaj i jasniju političku upotrebu. Karakteristično za taj odnos je i reprodukovanje ulja na platnu srpskog slikara P. Jovanovića od nazivom *Crna Gora zemlja sa mačevima* u litografiji, rađeno u njemačkom ateljeu, u časopisu *Leipsia Kleio* 1889. Kratak komentar slike sadrži izrazit osvrt na „ratnički karakter nacije“ u vremenu kada se Grčka država snažno solidariše sa Crnom Gorom. Međutim, to reprezentovanje „igre sa mačevima“ angažuje različita politička značenja, onda kada je atinska litografija reprodukuje pod drugačijim nazivom *Albanski ples-či*. Iako se istorijski taj ples jednako tiče i Crnogoraca i Albanaca, u posljednjem slučaju zapažamo konkretno prisvajanje predstavljanja slike od strane Grka, koji na granici između XIX i XX vijeka i na ovaj način najvjerovatnije promiču ideju stvaranja jednog „Helenoarbanaškog kraljevstva“.

Rekonstrukcija istorijskog materijala od XVII vijeka pa na dalje koju smo sprovedi dala je viđenjima Crne Gore još jednu, ali ne i jedinu istorijsku dubinu. Crnogorska historiografija pret-

hodila je historiografiji ostalih Slovena u XVIII vijeku, djelom Vasilija Petrovića *Istorija Crne Gore* (1754). Radi se o drugoj modernizaciji nakon osnivanja štamparije 1493/4, koja nije imala kontinuitet u Crnoj Gori. Slika, dakle, crnogorske prošlosti data u tome djelu, nije snabdjela historiografiju XIX vijeka. Političke potrebe koje su uzrokovale pobune i istorijske sukobe 60-ih i 70-ih godina XIX vijeka promovisala je među Srbima i Crnogorcima izazov istorijskog nasljeđa Kosovskog boja. Antiotomanski bijes i očekivanje stvaranja nezavisnih država na početku su jednako doprinijeli objema „suparničkim srpskim državama“ ukupnoj izgradnji njihove istorije, sa početnom tačkom poraz na Kosovskom polju 1389. godine – naročito je za Crnogorce označio početak njihove istorijske pojave – a istovremeno je značilo i njihovo oslobodilačko vojno djelovanje kao „osveta“. Nove ideološke orijentacije postajale su poznate još od ranije, kao npr. kroz poetski ep Petra II Petrovića Njegoša *Gorski vijenac*. Grčka čitalačka javnost upoznaće se sa ovim izdanjem kao crnogorskim preko Nikolinih *Proklamacija*, u okviru vojnih novinskih vijesti u dnevnoj štampi. Bez obzira na sve to, istorijske okolnosti navešće Grke da poraz na Kosovu zabilježe kao dio srpske istoriografije, koja još i danas iz ovog istorijskog događaja crpi više-struka značenja. Nasuprot tome, nacionalni mitovi o kontinuiranoj nezavisnosti Crnogoraca u „gorskim vijencima“ (crnim gorama) i o pokolju „nevjernika“ muslimana za Božić 1702, pokazali su se kao vrlo održivi i u Grčkoj. Nespremnost, uostalom, Grka da se kritički odnose i prema sopstvenim nacionalnim mitovima bila je još izraženija, što je rezultiralo još većom održivošću crnogorskih mitova. Verzija istorijske prošlosti Zete, dakle „lokalna“ verzija crnogorske istorije 1754, biće prezentovana u Nikolinom govoru prilikom krunisanja 1910, sa naučnim utemeljenjem koje je u međuvremenu zadobilo. Radi se izvjesno o tekstu od dubokog političkog značaja, koji se nudi Crnogorcima u trenutku značajnom najviše za prestiž zemlje.

Ako je istorijski i etnografski materijal spoznao mnoge upotrebe, ni crnogorska štampa nije zaostajala, već je i ona doprinijela formiranju različitih slika o zemlji. Najpoznatija je naravno bila njena geopolitička dimenzija; kao „stečena“ teritorija, često nazivana „srcem“, bez izlaza na more, koji Crna Gora dobija 1908, sa ozbiljnim ekonomskim posljedicama. Nasuprot „praktičnih“ pristupa diplomata i sl., nalazi se slika koju o zemlji stvara Nirvanas. U njegovim člancima nailazimo na jednu potpuno originalnu sliku Crne Gore. Suočavajući se njegovim „očima duše“, kao „vizijom“, sa Nikolom i Crnom Gorom, gradi jednu idealnu „homersku“ „umjetničku sliku“. U periodu kada je Nikolin konzervativizam bio osuđivan u Zapadnoj Evropi, Nirvanas uzdiže Crnu Goru do arhetipa i simbola suprotstavljanja čarobnicama „Sirenama“ zapadne kulture i simboličkim izražavanjem opjevava „varvarsko ostrvo u zagrljaju talasa kulture“. U toku Nikoline posete Atini (avgust 1899.), Nirvanas-ovi tekstovi imali su namjeru da služe u korist autoriteta kako Nikolinog, tako i njegovog grčkog kolege.

Višestruki konteksti najvažnijih predstava – političko-ideoloških, geopolitičkih i etno/istoriografskih - o Nikoli i njegovoj zemlji počće da slabe obnavljanjem vlade Srbije od strane rusofilskih radikala 1903. Crna Gora se, pošto više nije mogla igrati ulogu ruskog „prvoborca“, približava Austriji. Italija se takođe, iz svojih razloga, zanima za tu balkansku zemlju, kao i za Albance. Novine koje će biti primijenjene (Ustav, pravo izlaska na more, proglašenje za kraljevinu) i ekonomska pomoć te dvije evropske sile pokazaće se nedovoljnim. Tradicionalna slika zemlje, kao i ambicije i evropska zavisnost Nikole, predstavljace snažnu suprotnost sažetu u nadimku „tast Evrope“.

Čini se da Nikolin ugled i ugled njegove zemlje u Grčkoj u istom periodu nijesu pretrpjeli veću štetu. Konzervativna i promonarhistička štampa, sa najvećim odjekom u narodnim slojevima, pozitivno će predstavljati Nikolu i Crnu Goru, bez siste-

matskih reakcija radikalnih ili socijalističkih intelektualaca na račun njegove autoritarne vlasti i neodrživog idealizma koji je provijavao grčkom štampom punom hvalospjeva. To ne znači da je preovladavala sasvim pozitivna slika o Crnoj Gori i njenom vladaru. Dio dominantne društvene grupe u Grčkoj brinuo se za novu „ravnotežu snaga na Jadranu“ i učestvovao u klimi raspoloženja oko Nikole i njegove zemlje sa antidvorskim aluzijama. Osim niza novinskih članaka, u Atini je izvedena opereta Fr. Lehar-a *Vesela udovica*, koja je ismijavala crnogorski dvor, istovremeno kad i u Parizu (1909), a u Beču nešto ranije (1905). Satiričan ton u odnosu na Nikolu biće povezan sa nezadovoljstvom Grka zbog njegovih ambicija i zahtjeva prema prostoru „Gornje“ Albanije i Kosova. Takav zaokret u stavu mnogih Grka prema Nikoli izazvaće u tim okolnostima očigledne antidvorske dimenzije. Sa tog aspekta, Georgios Souris se može smatrati grčkim Lehar-om.

U pauzi između balkanskih ratova negativna slika o Nikoli i Crnogorcima biće na kratko izmijenjena. Još jednom će i vladar i Crnogorci biti opisani na način koji podseća na 60-e i 70-e godine XIX vijeka, s tim što sada prednjači terminologija koju je koristio Nirvanas u svojim člancima prepunim ushićenja i simbolike: „homerska Crna Gora“, „eshilovska tragedija“ itd. Sve to međutim za vrlo kratko, jer se godišnjica Kosovskog boja 15-28. juna, koja je 1914. određena kao datum kada bi se objavilo ujedinjenje Crne Gore i Srbije, poklopila sa atentatom na austrijskog princa Ferdinanda, koji je suštinski značio objavu Prvog svjetskog rata. U njegovom vrtlogu, zanos koji je karakterisao prethodne članke o balkanskom saborcu iščeznuće i izbori koje je Nikola pravio smatraće se neetičkim. U periodu nakon Velikog rata, zadržaće se dvojaka slika male ali herojske zemlje i njenog naroda ili, u svom romantičnom izdanju, „izgubljenog kraljevstva“.

Istraživanje grčkih viđenja Crne Gore pokazalo je da su balkanski narodi međusobno počeli da „komuniciraju“ u skorijem

periodu pod novim uslovima, koje je nametnuo politički program „Evrope nacionalnosti“, modifikovan naravno pod težinom njihove srednjovjekovne istorije i najviše osmanskog prisustva na Balkanu. Preovlađujuće društvene snage u Grčkoj, sa relativno različitih pozicija, pratile su razvoj uloge Crne Gore kao države „satelita“. Na početku kao istovjernog balkanskog saborca, a nadalje kao rivala i pretendenta na međuprostor naseljen Albancima i naravno onaj koji su Crnogorci i Srbi nazivali „Stara Srbija“. Ti istorijski procesi rezultirali su kreiranjem viđenja Vladara i njegove zemlje, koja su ličila na evropske i koja su istovremeno bila opterećena unutrašnjim ciljevima i neposredno povezanim istorijskim značenjima. Oblikujući takve višestruke slike, određene snage u Grčkoj mogle su predstaviti stav svoje zemlje u inostranstvu i istovremeno kritikovati unutrašnji politički život, a naročito onaj na dvoru, sa kojim se poistovjećivao Nikola, snažeći na taj način svoju političku i ideološku poziciju.

Sve navedene slike, odnosno viđenja, sa svojom neuravnoteženom istorijskom dubinom, jasno se razlikuju od statičnih balkanskih predstava o „drugom“, koje nas preplavljaju iz nedavnih članaka. Dodatno, kompleksnost i nestabilnost koje ih karakterišu svakako ne mogu voditi nekom relativizmu niti nekom jezgrovitom antivropskom stavu. Naprotiv, njihovo istraživanje i tumačenje dozvoljava da se razumiju načini na koje je u dvjema državama „odživljeno“ rasparčavanje Balkana pod Osmanskim carstvom, što je centralna tema balkanske istorije XIX vijeka i, nakon jednog ne baš neočekivanog međunarodnog ishoda, čini ga gorućim pitanjem i naše epohe.

Sa grčkog prevela: **Snežana Vukčević**